

simplicity and political engagement of the dominant nationalist discourse in the scientific literature. In particular, Russian, where within the conservative-orthodox and liberal-constitutional models of interpretation of recognition and critique received only anti-Semitic character of autocratic politic, but not Ukrainianophobia.

Conclusion. Today, the historiography of the creation of the national constructs of the peasantry of the Naddniproshchyna of the late-imperial era remains insufficiently developed. In addition, it is still over-politicized, which significantly impedes the unbiased interpretation of the intricate historical processes of modernity advancement of the Ukrainian community. Together with his postgraduate students, the author plans to focus on this problem in their next studios.

Key words: peasantry, intelligentsia, Naddniproshchyna, imagery, interpretation, Russian nationalism, identity.

УДК 94(477):1944/1955

DOI: 10.31651/2413-8142-2019-21-147-151

Б. І. Романюк

здобувач кафедри історії та етнології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

ВІДНОВЛЕННЯ І РОЗБУДОВА БІБЛІОТЕЧНОЇ МЕРЕЖІ В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 1940-Х – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 1950-Х РОКІВ

У статті на основі архівних джерел та літератури проаналізовано становлення бібліотечної мережі на селі в перші післявоєнні роки. Автором вивчено діяльність сільських бібліотек, їх матеріальну базу, соціальне становище бібліотечних працівників. Дослідник виокремив особливості функціонування бібліотек республіки у досліджуваній період.

Ключові слова: село, культура, бібліотека, книги, селянство, дозвілля, масовість, кадри, мережа, заклад.

Постановка проблеми. Однією з актуальних проблем післявоєнної відбудови соціально-культурної сфери України є відновлення і розбудова бібліотечної мережі в українському селі другої половини 40-х – першої половини 50-х років ХХ століття. В останні десятиліття у вивчені історичного минулого дедалі більше посилюється інтерес до соціально-культурних проблем села різних періодів нашої історії, зокрема і перших повоєнних років.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує наявність окремих праць вітчизняних дослідників, які стосуються соціально-культурних проблем колгоспного селянства, насамперед умов функціонування бібліотечної мережі на селі у післявоєнні роки. Різні аспекти цієї теми висвітлено у дослідженнях та публікаціях І. Рибачака [1], В. Мічуди [2], В. Ревенка [3], Т. Терещенко [4], І. Романюка [5], О. Шамрая [6] та інших. Водночас не всі аспекти цієї багатогранної теми розкрито повною мірою

Мета нашої статті полягає у тому, щоб дослідити відновлення, розбудову бібліотечної мережі в українському селі у перше повоєнне десятиліття.

Виклад основного матеріалу. Серед культурно-просвітницьких закладів повоєнного села особливе місце в духовному житті селян належало бібліотекам. Заходи широкомасштабної відбудови і подальшого розвитку закладів культури і науки були передбачені Законом про п'ятирічний план відбудови і розвитку народного господарства СРСР у 1946–1950 рр., прийнятий Верховною Радою СРСР у 1946 р. [6, 14–15]. Однак визначені п'ятирічним планом завдання мали загальний характер і суттєво не вплинули на поліпшення бібліотечного обслуговування сільської населення. Мережа стаціонарних сільських бібліотек відновлювалася дуже повільно. У повоєнний період бібліотеки потребували не лише відбудови, але й суттєвого збільшення сільської бібліотечної мережі, удосконалення організаційної структури.

На початку 1950-х рр. мережа масових бібліотек, зокрема сільських, кількісно перевищувала довоєнний рівень. Якщо в 1940 р. у сільській місцевості було 17 327 бібліотек, то в 1950 р. – 29 426 [7, 576; 8, 658; 9, 665]. Проте книжковий фонд сільських бібліотек залишався обмеженим і нараховував лише 18 982 тис. примірників. У середньому в республіці на 10 сільських читачів припадало 9 книг. У центральних областях України стан із забезпеченням селян книгами був ще гірший. На 10 сільських жителів у Дніпропетровській та Кіровоградській областях припадало 7 книг, у Вінницькій, Київській та Полтавській – 6 [4, 178].

Бібліотечне будівництво у другій половині 1940-х рр. – на початку 1950-х рр. потребувало не лише кількісного збільшення мережі сільських бібліотек. Існувала нагальна потреба в удосконаленні організаційної структури, її раціональному розміщенні.

У перше десятиріччя повоєнної відбудови усі бібліотеки в Україні розподілялися на три основні типи: державні бібліотеки, відомчі бібліотеки, бібліотеки колгоспно-кооперативних і громадських організацій. Такий розподіл був дещо умовним, бо не завжди можна точно визначити, до якої мережі належить бібліотека. Поняття «мережа» вживалося в широкому і вузькому розумінні. У широкому – розуміли велику кількість бібліотек державних, відомчих, колгоспно-кооперативних чи громадських організацій. У вузькому – позначення бібліотек, що належали певному міністерству чи відомству.

До мережі державних бібліотек належали сільські й районні бібліотеки. Досить розгалуженою у досліджувані роки була мережа відомчих бібліотек, до якої входили бібліотеки, що належали усім міністерствам і відомствам, крім Міністерства культури. Це спеціальні, медичні, технічні, сільськогосподарські та інші бібліотеки.

Третю групу бібліотек становили бібліотеки колгоспно-кооперативних і громадських організацій. До мережі бібліотек колгоспно-кооперативних і громадських організацій належали бібліотеки колгоспів, які їх фінансували.

Поєднання цих трьох названих мереж створювало бібліотечну систему, яка діяла в українському селі у 1940-х – першій половині 1950-х рр. [5, 183–184].

У післявоєнний період більшість сільських бібліотек перебувала у поганому стані, внаслідок руйнування за чотири воєнні роки. Загальна кількість бібліотек зменшилася більше ніж на половину. В

районах, які перебували в тимчасовій окупації, більшість бібліотек було зруйновано або спалено. Велику кількість бібліотечних приміщень у роки війни використовували для інших потреб і не за призначенням. Бібліотеки розміщувалися в аварійних і непридатних для роботи приміщеннях. Слабка, а й інколи повна відсутність фінансування ремонту призводила до цілковитої технічної непридатності робочих приміщень, які потребували негайної реконструкції. Часто бібліотеки розміщувалися в приміщеннях приватних будинків, червоних кутків, сільських рад.

Матеріальна база сільських бібліотек була дуже слабкою, вони не забезпечувалися достатньою мірою необхідним обладнанням, у більшості не вистачало стелажів, книжкових полиць і вітрин, каталожних ящиків та інших меблів. Так, наприклад, сільська бібліотека Ширяївського району Одеської області, розташована у маленькій кімнаті сільської ради, майже вся була закладена книгами, не мала жодного стелажу. Книги лежали в купі на долівці нічим не відгороджені від читачів, залишаючи лише вузький прохід до столу для обміну книг [10, 167]. Більшість бібліотек не була достатньою мірою забезпечена і необхідним обладнанням [2, 128].

Серед сільських бібліотек було багато дрібних із застарілим книжковим фондом. Невеликим залишався книжковий фонд колгоспних бібліотек. Знесилені повоєнною розрухою колгоспи не мали змоги на належному рівні утримувати бібліотеки. Обстеження їх стану органами ЦСУ УРСР у 1952 р. виявило надто обмежений книжковий фонд. 87% бібліотек мали лише трохи більше 100 примірників книг, 27% – більше 200 і лише у 3,2% закладах книжковий фонд нараховував більше 500 книг. Середня чисельність читачів сільської бібліотеки, що припадала на одного бібліотечного працівника, становила 270 осіб, тоді як у міських бібліотеках – 730 осіб [2, 191].

Станом на осінь 1954 р. у республіці функціонувала 7 751 сільська державна і 11 482 клубні бібліотеки. У середньому кожна сільська бібліотека нараховувала 3140 книг і журналів, районні бібліотеки мали в середньому 13 100 книг і журналів [11, 4-5]. Рівень 1940 р. за кількістю масових бібліотек був перевершений на 56,8% [12, 8-9].

Зростання кількості сільських бібліотек вже у другій половині 1950-х рр. перестало задовольняти потреби культурного розвитку, попри те, що лише в двох областях – Херсонській і Кримській – не була відновлена довоєнна мережа бібліотек, а у багатьох областях відбулося значне зменшення кількості колгоспних бібліотек [5, 184]. Значна частина сільських околиць, хуторів, віддалених колгоспних бригад, тваринницьких ферм також не була охоплена бібліотечним обслуговуванням. Власне, в третині українських сіл не було бібліотек. Книжковий фонд сільських книгозбірень у повоєнні роки майже у 12 разів поступався фондами масових бібліотек міста. У значній кількості населених пунктів сільської місцевості зовсім були відсутні бібліотеки [12, 24]. Наприклад, у Запорізькій області понад 300 населених пунктів, в яких проживало 500 і більше жителів, не мало бібліотек, у Ровенській – 210, у Вінницькій – 186, у Кримській – 97. Незважаючи на це, у другій половині 1950-х років мережа бібліотек на селі ще більше

скоротилась внаслідок ліквідації колгоспних книгозбірень [1, 228].

У досліджуваний період гостро стояла проблема кадрового забезпечення бібліотек фахівцями. У післявоєнні роки на бібліотечну роботу прийшло багато працівників, що не мали фахової освіти й досвіду. Частіше всього бібліотекарями працювали бухгалтер, голови колгоспів, за сумісництвом, розглядаючи посаду бібліотекаря як додатковий зарібок [3, 136]. У другій половині 1940-х – першій половині 1950-х рр. важливою для села залишилася система підготовки і перепідготовки бібліотечних кадрів.

Однією з форм підготовки фахових бібліотекарів у повоєнні роки були курси з різними термінами навчання. Вони створювалися головним чином для підготовки бібліотекарів сільських та районних бібліотек. Як правило, місячні або двомісячні курси існували при обласних бібліотеках для дорослих. Для забезпечення кадрами сільських бібліотек західних областей було створено постійно діючі шестимісячні курси в Тербовлі (Тернопільська область), Львові і в м. Хусті Закарпатської області. У 1950-х рр. уз'язку із збільшенням випусків із училищ ці курси переключились на підготовку керівників гуртків художньої самодіяльності. Для підготовки сільських бібліотекарів широко застосовувалися в обласних і районних бібліотеках системи бібліотечного учнівства. Основними методами навчання було вивчення посібників і практична робота в бібліотеці. Учнівство в 1950-ті рр. було одним із важливих джерел поповнення сільських бібліотек фаховими кадрами [13, 234].

У роботі бібліотек були також загальні проблеми, що і в усій культурно-освітній сфері села: висока плінність кадрів, незадовільний їх освітній рівень. Значна кількість сільських бібліотек обслуговувалася не підготовленими працівниками, які виконували обов'язки бібліотекаря за сумісництвом, або як громадське доручення.

Знесилені післявоєнною розрухою колгоспи не мали змоги на належному рівні утримувати свої бібліотеки. Згідно з положенням про колгоспну бібліотеку, колгоспи, розташовані в населеному пункті, де є державна сільська бібліотека, могли за рішенням загальних зборів направляти кошти на поповнення книжкового фонду державної бібліотеки з сум, виділених колгоспам на культурні потреби. Однак, як правило, у більшості колгоспів не планувалися витрати на придбання літератури. Їх керівництво вважало, що можна обійтись і без них, гроші, виділені культфондам, часто не використовувались. Деякі колгоспи йшли шляхом найменшого спротиву і замість створення бібліотек користувалися пересувками районних і сільських бібліотек. Більше того, окремі населені пункти були взагалі позбавлені будь-яких форм обслуговування. Перевірка показала, що частина сільських населених пунктів у досліджуваний період не обслуговувалася бібліотеками зовсім. Книжковий фонд бібліотек був загальнодоступним і безкоштовним для всіх верств населення. Однак кількість читачів у бібліотеці була недостатня, особливо мало залучали дорослого населення, зокрема колгоспників. Читання у більшості випадків залишалось «дитячим», на рівні потреб шкільного навчання. Так, у селі Стара Маячка

Цюрупинського району Херсонської області з 125 читачів бібліотеки 109 складала учні, 2 вчителів, з яких 12 були в селі, 3 агрономи з 38,5 працівників МТС, 1 медсестра, 1 велікар, 2 колгоспника, 2 рахівника, 1 священник [3, 135-136].

Більша частина колгоспників читала нерегулярно і безсистемно. Загалом статистика книговидань мала позитивну динаміку. Щоб досягти високих показників у кількості книговидань, бібліотекарі вдавалися до хитрощів: традиційним був запис всієї сім'ї при відвідуванні бібліотеки хоча б одним її членом, якщо читач брав навіть одну книгу, то в «навантаження» для нього і для всіх родичів дописувалося ще 4-5 примірників книг або журналів. Бібліотекарі, щоб хоч якимось чином засвідчити свою діяльність, вели роботу зі збільшення абонентів, оскільки за їх кількістю визначався рівень роботи. За офіційною статистикою, 98 сімей із 100 були охоплені бібліотечним обслуговуванням, або кожний третій житель села був читачем бібліотеки. Проте не всі вони брали й читали книги, значна їх кількість навіть і не знали, що вони є «абонентами».

У колгоспі «Заповіт Ілліча «села Садове Гарбузинського району Полтавської області працювало 11 Героїв Соціалістичної праці, 89 орденоносців. Але культурно-масовою роботою з ними та й іншими жителями фактично ніхто не займався. Бібліотека нараховувала біля 1500 книг, брошур і журналів. Усі книги лежали на землі. Приміщення було сирим і холодним. У так званому читальному залі цієї бібліотеки стояла лише невеличка лавка, стільці взагалі були відсутні. Із усіх Героїв праці лише одна ланкова М. Мельниченко час від часу брала книги в бібліотеці» [5, 192-193]. Як бачимо, трудівники села в реаліях свого буття так і не стали «найбільш читаючою масою» населення.

Поряд із стаціонарними, громадськими закладами культури на селі у першій половині 1950-х рр. діяли і книжкові пересувки. У сільській місцевості пересувні бібліотеки створювалися в бригадах, на польових станах, тваринницьких фермах тощо. Розмір їх книжкового фонду визначався кількістю читачів, враховуючи, що один читач може одночасно одержати 3 книги. У сільській місцевості значний приріст читачів йшов за рахунок пересувок [13, 100]. Переважно вони обслуговували окремі населені пункти. Понад 10 тис. сільських населених пунктів (або 25% від загальної кількості) обслуговувалося нестационарними формами, котрі не могли задовольнити зростаючих потреб населення у книзі. У ряді областей, зокрема Донецькій, Одеській, Кіровоградській, Волинській, Закарпатській та Дніпропетровській, значну кількість філіалів і пунктів видачі та пересувок було створено формально. Вони не мали відповідних приміщень, навіть мінімуму для задоволення запитів населення в літературі. Години і дні їхньої роботи не були чітко визначені [16, 43].

Для обслуговування сільського населення книгами були розроблені спеціальні нормативи, які передбачали роботу філіалу найбільшої бібліотеки в селах від 200 до 500 мешканців, у селах від 100 до 200 мешканців – пунктів видачі книг, а там, де проживало менше 100 осіб – пересувних бібліотек. Однак статистичні дані не свідчили про якісь роботи філіалів і пересувок, більшість із них працювали формально.

Більше того, окремі населені пункти були взагалі позбавлені будь-яких форм обслуговування. Перевірка стану бібліотечного обслуговування населення в Одеській, Херсонській, Запорізькій, Дніпропетровській областях показала, що частина сільських населених пунктів у досліджуваній період бібліотеками не обслуговувалася зовсім [16, 44].

Однак були в Україні села, де була налагоджена робота бібліотек. Наприклад, у с. Самчик Старо-Костянтинівського району Кам'янець-Подільської області [17, 82], у клубі колгоспу ім. Свердлова Харцизького району Сталінської області [17, 7], у Водяньській сільській бібліотеці Софіївського району Дніпропетровської області [18, 8].

Загалом у більшості бібліотек робота велася на низькому рівні, дуже відстаючи від культурних запитів трудящих. Лише в деяких бібліотеках інколи влаштовувалися тематичні книжкові виставки, проводилися книжкові огляди, літературні вечори, читальні конференції [3, 130].

Висновки. Отже, у діяльності сільських бібліотек було багато проблем і недоліків. Через загальну бідність і недостатню матеріальну базу бібліотечна робота на селі залишала бажати кращого. Для сільського жителя бібліотека була єдиним закладом, де йому могли надати художню або спеціальну літературу.

Велике значення мала загальна доступність книг, однакові умови користування бібліотеками, створені для представників всіх вікових категорій, незалежно без рівня освіти. Якщо до клубу на лекції, в кіно, на танці і в гуртки в основному ходила молодь, то книги були доступними всім бажаним [5, 195-196].

Таким чином, у діяльності бібліотек у другій половині 1940-х – першій половині 1950-х рр. було багато проблем і недоліків. Бібліотечна практика була пронизана суцільною регламентацією, одноманітністю, формалізмом, показухою. У гонитві за цифрами, паперовими показниками на другий план відійшли читач і його інтереси.

Список використаної літератури та джерел:

1. Рибак І. Соціально-побутова інфраструктура українського села 1921-1991 рр. / І. Рибак. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2000. – 304 с.
2. Мічуда В. Побут і дозвілля сільського населення України в повоєнний період (1945-1953 рр.): дис... канд. істор. наук: 07.00.01. / В. Мічуда. – Переслав-Хмельницький, 2009. – 235 с.
3. Ревенко В. Побут та дозвілля сільського населення Південної України в повоєнний період (1945-1955 рр.): дис... канд. істор. наук: 07.00.01 / В. Ревенко. – Миколаїв, 2013. – 250 с.
4. Терещенко Т. Розвиток бібліотечної мережі в українському селі в період відбудови народного господарства (1943-1950 рр.) / Т. Терещенко // Український селянин. – Черкаси: РВВ ЧДУ, 2002. – Вип. 6. – С. 47–49.
5. Романюк І. Українське село в 50-ті – першій половині 60-х рр. XX століття. / І. Романюк. – Вінниця: Книга-Вега, 2005. – 256 с.
6. Шамрай О. Відновлення бібліотечної мережі в селах Центральної України в повоєнний період / О. Шамрай // Борисфен. – 2009. – №11. – С. 14–15.
7. Народне господарство Української РСР в 1963 році. Статистичний щорічник. Київ: Державне статистичне видавництво, 1964. – 654 с.
8. Народне господарство Української РСР в 1959 році. Статистичний щорічник. Київ: Державне статистичне видавництво, 1960. – 731 с.

9. Сільське господарство Української РСР: статистичний збірник. – Київ: Статистика, 1970. – 685 с.
10. ЦДАВО України, Ф. 4762, Оп. 1, Спр. 220, 268 арк.
11. ЦДАВО України, Ф. 5116, Оп. 9, Спр. 123, 286 арк.
12. ЦДАВО України, Ф. 5116, Оп. 9, Спр. 123, 130 арк.
13. Сокальський О. Організація бібліотечної справи. / О. Сокальський. – Харків: Редакційно-видавничий відділ Книжкової палати УРСР, 1970. – 241 с.
14. ЦДАВО України, Ф. 5116, Оп. 8, Спр. 123, 29 арк.
15. Керекез Я. Бібліотеки-культурний центр на селі / Я. Керекез // Соціалістична культура. – 1995. – №3. – С. 34–35.
16. ЦДАВО України, Ф. 5116, Оп. 9, Спр. 465, 151 арк.
17. ЦДАГО України, Ф. 1, Оп. 30, Спр. 1359, 106 арк.
18. ЦДАГО України, Ф. 1, Оп. 30, Спр. 3594, 105 арк.

References:

1. Rybak, I. (2000). Social and household infrastructure of the Ukrainian village 1921-1991. Kamianets-Podilskyi: Alphabet, 304. (in Ukr.)
2. Michuda, V. (2009). Life and leisure of the rural population of Ukraine in the post-war period (1945-1953). *Candidate's thesis*. Pereslav-Khmelintsky. (in Ukr.)
3. Revenko, V. (2013). Life and Leisure of the Rural Population of Southern Ukraine in the Postwar Period (1945-1955). *Candidate's thesis*. Nikolaev, 2013. (in Ukr.)
4. Tereshchenko, T. (2002). Development of the library network in the Ukrainian village during the period of reconstruction of the national economy (1943-1950). *Ukrainian peasant*, 6, 47-49. (in Ukr.)
5. Romanyuk, I. (2005). Ukrainian village in the 50's - the first half of the 60's of the twentieth century. Vinnitsa: Book-Vega, 256. (in Ukr.)
6. Shamray, O. (2009). Restoration of the library network in the villages of Central Ukraine in the post-war period. *Borisfen*, 11, 14–15. (in Ukr.)
7. National economy of the Ukrainian SSR in 1963. (1964). Kyiv: State Statistical Publishing House, 654. (in Ukr.)
8. National economy of the Ukrainian SSR in 1959. (1960). Kyiv: State Statistical Publishing House, 731. (in Ukr.)
9. Agriculture of the Ukrainian SSR (1970). Kiev: Statistics, 685. (in Ukr.)
10. TsDAVO Ukrainy, F. 4762, Op. 1, Spr. 220, 268 ark. (in Ukr.)
11. TsDAVO Ukrainy, F. 5116, Op. 9, Spr. 123, 286 ark. (in Ukr.)
12. TsDAVO Ukrainy, F. 5116, Op. 8, Spr. 123, 130 ark. (in Ukr.)
13. Sokalsky, O. (1970). Organization of Library Affairs. Kharkiv: Editorial Department of the Book Chamber of the USSR, 241 p. (in Ukr.)
14. TsDAVO Ukrainy, F. 5116, Op. 9, Spr. 62, 29 ark. (in Ukr.)
15. Kerekez J. (1995). Libraries-cultural center in the countryside. *Socialist culture*, 3, 34-35. (in Ukr.)
16. TsDAVO Ukrainy, F. 5116, Op. 9, Spr. 465, 151 ark. (in Ukr.)
17. TsGAOO Ukrainy, F. 1, Op. 30, Spr. 1359, 106 ark. (in Ukr.)
18. TsGAOO Ukrainy, F. 1, Op. 30, Spr. 3594, 105 ark. (in Ukr.)

B. Romanyuk

RESTORATION AND DEVELOPMENT OF THE LIBRARY NETWORK IN UKRAINIAN COUNTRYSIDE OF THE SECOND HALF 1940'S - FIRST HALF OF 1950'S

Introduction. One of the topical issues of the post-war reconstruction of the socio-cultural sphere of Ukraine is the restoration and development of a library network

in the Ukrainian countryside of the second half of the 40's - the first half of the 50's of the twentieth century.

In recent decades, the historical interest in the socio-cultural issues of countryside of different periods of our history, in particular, the first post-war years, has been intensifying.

The **purpose** of our work is an objective analysis of the characteristics of the activity of the library network in the Ukrainian countryside in the studied years.

Results. Among the cultural and educational institutions of the post-war countryside a special place in the spiritual life was occupied by libraries. In the early 1950's, the network of mass libraries, including rural ones, exceeded the pre-war level quantitatively. Library building, which was carried out in the second half of the 1940's and the beginning of the 1950's, required not only a quantitative increase in the network of rural libraries. There was an urgent need to improve the organizational structure, its rational distribution.

During the study period, all libraries in Ukraine were divided into three networks by state libraries, departmental libraries, libraries of collective-farm cooperatives and public organizations. This division was somewhat arbitrary, since it is not always possible to determine exactly which network the library belongs to. Moreover, the word "network" was used in the broad and narrow sense. The combination of these three named networks created a library system that operated in the Ukrainian countryside in the 1940s and first half of the 1950's. In the postwar period, most rural libraries were in poor condition due to the ruin of four military years. The number of libraries in general has decreased by more than half. The material base of libraries was very weak, they were not provided with sufficiently necessary equipment; in the majority of rural libraries there were not enough shelves, bookshelves and showcases, catalog boxes and other furniture. Among the rural libraries there were many small, with an outdated book fund. The book stock of collective-farm libraries remained small. The post-war devastation of the kolkhoz did not have the ability to maintain libraries at an appropriate level. Actually, in one-third of Ukrainian villages there were no libraries. The book fund of village bookshops in the post-war years was almost 12 times inferior to the funds of mass libraries of the city. Kolkhoz libraries were particularly in difficult condition. The post-war devastation of the kolkhozes was not able to hold them to the proper level. In work, libraries also had common problems, as in the whole cultural and educational sphere of the countryside: high staff turnover, poor educational level. A large number of rural libraries were served by non-trained staff, who were librarianship liaison officers, or as a public order.

The post-war devastation of the kolkhozes were not able to maintain their libraries at an appropriate level. Most of the collective farmers did not read regularly and unsystematically. Librarians, in order to at least somehow certify their activities, were working to increase subscribers, because their number determined the level of work. Along with the stationary, public cultural institutions in the countryside and the first half of the 50's, there were also book transfers. Moreover, individual settlements were generally deprived of any form of service. The examination of the state of library service of the population in Odessa, Kherson, Zaporizhzhia, Dnipropetrovsk regions showed that some of the rural

settlements were not served at all during the survey period.

Conclusions. Consequently, libraries had many problems and disadvantages. Due to the general poverty and lack of material resources, library work in the countryside left much to be desired.

For the peasant, the library was the only institution where he could provide artistic or specialist literature. Of great importance was the general availability of books, the same conditions for the use of libraries, created for representatives of all age categories, regardless of the level of education. If the club at a lecture and in the cinema, especially on dancing and in groups mainly went young, then the books were accessible to all interested persons, including those of the older generation.

Thus, in the activity of libraries of the second half of the 40's - the first half of the 60's, there were many problems and disadvantages. The library practice was permeated with continuous regulation, monotony, formalism, display. In pursuit of figures and paper indices, the reader and his interests fell to the forefront.

Keywords: countryside, culture, library, books, peasantry, leisure, mass, personnel, network, institution.

УДК 94323.1:811.161 (477) (092) «1859-1876»
DOI: 10.31651/2413-8142-2019-21-151-155

Л. Г. Сосюра

аспірантка кафедри історії та етнополітики Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова

МОВНЕ ПИТАННЯ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ ТА ДІЯЛЬНОСТІ М. ДРАГОМАНОВА В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

Стаття присвячена діяльності М. Драгоманова, як педагога та наукового діяча. Досліджено основні етапи, методи та способи боротьби М. Драгоманова за розширення сфери вживання української мови на території України в II пол. ХІХ ст. М. Драгоманов словом боровся проти царя і його уряду, підтримував починання в освітянській роботі на Україні, відстоював позицію, що кожна людина має право навчатися і бути освіченою особистістю. Основна увага статті націлена на його педагогічні погляди, його вплив на підняття культурно-освітнього рівня українців. Висвітлено теоретичну і практичну діяльність М. Драгоманова у сфері педагогіки, погляди на освітню політику російського царизму.

Ключові слова: навчання, освіта, наука, українська мова, освіченість селянства, недільні школи, педагог, методи боротьби М. Драгоманова.

Постановка проблеми. Починаючи з ХVI-ХVII ст. українські землі входили до складу Російської імперії, яка розвивала їх як аграрно-сировинний придаток. Населення України фактично не мало змоги отримувати освіту, зважаючи на відсутність достатньої кількості, як початкових так і середніх навчальних закладів, брак часу для їх відвідування та дефіцит коштів. Ті родини і учні, що все-таки могли знайти доступ і кошти для відвідування навчальних закладів часто зустрічались із проблемами навчання – покарання учнів, незрозумілість мови викладання (російська).

М. Драгоманов – учасник активної боротьби, що велася науковими і громадськими колами проти

антидемократизму та антиукраїнської політики російського самодержавства. Його погляди базувалися на ідеях національної рівності й справедливості. М. Драгоманов завзято обстоював національні права українського народу, намагався вирішити державно-правові та соціально-економічні питання його розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Діяльності М. Драгоманова присвячене широке коло досліджень, які формують дорадянську, радянську, діаспорну та сучасну українську історіографію питання [1].

Мета статті полягає в тому, щоб на основі узагальнення і опублікованих матеріалів, історичних досліджень висвітлити науково-педагогічну діяльність М. Драгоманова, визначити місце та роль мислителя в суспільно-політичних процесах та його особистий внесок у розвиток педагогічної думки та освіти населення другої половини ХІХ ст.

Виклад основного матеріалу. У 1863 р. уряд, зокрема і російська інтелігенція, дійшли висновку, що для Російської імперії особливо смертельну загрозу має український рух. «Проти українофілів почалася кампанія, яку очолили російські газети «Вісник Південно-Західної Росії», «Киянин» та «Московські відомості» [2, с. 53]. Царський уряд не міг прихильно ставитися до просвітницької діяльності, що велася в Україні, адже йому було вигідно тримати пригнічені народи в темряві й покорі. Міністри освіти С. Уваров і Д. Толстой домагалися повної русифікації. І не із перших місць у цьому посідала політика заборони у школах рідної мови. «Д. Толстой ціллою народною освіті для неросійських національностей бачив асиміляцію цих народів в російському народі» [3, 137].

18 липня 1863 р. з'явилося розпорядження міністра П. Валуєва про припинення друкування книг духовного змісту, навчальних, а особливо книг для початкової освіти, українською мовою – «Валуєвський циркуляр». «За цим циркуляром давалася згода на друкування українською мовою лише творів, які належать до красного письменства» [4, 29].

У цій ситуації М. Драгоманов розумів, що боротьба за мову, якій він приділяв дуже багато уваги, починає виходити далеко за межі філологічних суперечок і що її функціональний статус не може існувати нормально до тих пір, поки нація позбавлена політичної свободи. М. Драгоманов нищівно критикував царських чиновників, які впроваджували в життя таку політику, витіснили рідну мову зі шкіл неросійських народностей, рішуче висловлювався проти зневаги до національних мов, проти твердження про вищість деяких із них. М. Драгоманов вважав, що з усіх ознак національності найбільшу вагу має мова, і казав, що боротьба за українську мову в Росії за найменшої політичної вольності може піднятися на новий щабель. «Коли б упала попередня цензура, то впали б теперішні перешкоди для українських книг, переважно для популярних. Уже й тепер українці впевнилися, що вони можуть видавати популярні книжки настільки цінні, що їх перекладали й великоруси. У 1874 – 1876 рр., коли українських книг, що були видані й поширювалися в невеликій кількості, розходилося по 27000 примірників у рік, тоді як всеросійський офіційний комітет грамотності розширив тільки 42000 примірників російських популярних книг на всю Росію, можна стверджувати, що за найменшої волі українська популярна література зробила б неможливою всяку конкуренцію з нею на Україні, навіть коли б школи народні й zostались цілком російськими» [5, 54].